

SCHILLER ERZSÉBET

A *Mai orosz dekameron* szerkesztése (1935–1936)

A Nyugat folyóirat 1934. szeptember 1-jén meghirdette a *Mai külföldi dekameron* című sorozatát, az első kötet megjelenését karácsonyra ígérte. A francia válogatás 1934. december végén jött ki a nyomdából, a következő, az amerikai, 1935 márciusában, októberben a német, decemberben az angol, 1936 márciusában az orosz, s a sorozatot a decemberben napvilágot látott japán válogatás zárta.

A dekameron-sorozat minden kötetét más, az adott irodalom szakértője szerkesztette. Az orosz kötet összeállítását és a hozzá fűzött előszó írását – ennek ellenére vagy éppen ezért? – Illyés Gyula vállalta. A *Mai orosz dekameron*¹ című kötet keletkezésének történetét igyekszem az alábbiakban feltárni. Az ösztönzést egy oroszországi archívumban fellelt orosz nyelvű iratok adták.

Az Orosz Föderáció Állami Levéltárában (GARF) őrzik a két háború közti magyar-szovjet kapcsolatokra vonatkozó dokumentumok jelentős részét. A meglehetősen rendezetlen – bár különösebb nehézség nélkül, többnyire mikrofilmen hozzáférhető – anyagok között található az a levelezés, amelyet 1935 tavaszától november végéig folytatott a budapesti szovjet követség és a Nemzetközi Kulturális Kapcsolatok Összszövetségi Társasága (VOKSZ), illetve az Állami Irodalmi Könyvkiadó (Goszlitizdat).² A levelezés feltehetően Illyés Gyula kérésére indult meg, aki az említett válogatás előkészítéséhez kért segítséget: szövegeket, később írói életrajzokat, fotókat, kézjegyeket. Illyés levelei erről pillanatnyilag nem állnak rendelkezésünkre, csak azokra a dokumentumokra tudunk támaszkodni, amelyeket a szovjet intézmények képviselői küldtek egymásnak. Illyés kéréseit a budapesti szovjet követség első titkára, Szemjon Mirnij közvetítette, akivel Illyés személyes kapcsolatban állt. A szovjet követség munkatársa és a szovjet hivatalok igen segítőkészek mutatkoznak. A levelezésből az látszik, hogy erre ugyancsak szükség van, egyébként nem született volna meg egy ilyen kötet: kétes eredménnyel jártak volna, ha a budapesti szerkesztő vagy a hadifogságban az orosz nyelvet kiválóan elsajátított fordító, Gellért Hugó akár hivatalosan, de közvetlenül fordul egy szovjet szervezethez, szerkesztőhöz, íróhoz.

Illyés Gyula szovjet-orosz kapcsolatai részben ismertek. 1934 nyarán a szovjet írószövetség vendégeként két hónapot töltött a Szovjetunióban. Útinaplóját *Oroszország: Útjegyzetek* címmel a Nyugat adta ki. Korábban a Nyugatban és a Magyarország című napilapban is közölt részletet naplójából, és *Az orosz élet közéről* címmel előadást tartott

1 *Mai orosz dekameron*, bev. ILLYÉS Gyula, ford. GELLÉRT Hugó, Bp., Nyugat-kiadás, [1936].

2 GARF, f. 5283, op. 6, gy. 793

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 4. szám

a Magyar Cobden Szövetségben is. Az akkor még csak pár hónapja, 1934 decembere óta létező magyarországi szovjet követségen – vélhetően meghívásra – először 1935 májusában járt, majd ősszel két alkalommal is vendégül látták, bár nem mindig a követség falai között.³ Az orosz antológia történetében is fontos szerepet játszó Szemjon Mirnij első titkárral beszélhetett akkor, legalábbis ő jegyezte le ezeket a beszélgetéseket.⁴

Mirnij és Illyés kapcsolata ugyanakkor korábbi, mint Illyés első – vagy első ismert – látogatása a követségen. A kapcsolatuk jellegéről nem sokat tudunk, nincs tudomásunk arról, ki tette meg az első lépéseket. Seres Attila az őszi beszélgetéseket elemezve azt sejteti, hogy a követség igyekezett kapcsolatba lépni Illyéssel, ami a nála feltételezettnél még valamivel korábban is megtörténhetett. Az őszi, lejegyzett beszélgetések erősen politikai jellegűek – legalábbis Mirnij ezt a szálát tartotta fontosnak feljegyezni –, de az ismerkedés inkább kulturális színezetet kaphatott. Erre a követ, Alekszandr Bekzadjan leveleiből következtethetünk, aki alig egy hónappal a kirendeltség megalakulása után sürgeti a kulturális kapcsolatok érdemi kialakítását:

Mivel Magyarországon egyáltalán nincsen orosz nyelvű sajtó és könyvek, nyomatékosan kérném, hogy használja fel a kongresszusi folyosói beszélgetéseket arra, hogy szükségét érezzék nyomtatványok ideküldésének (ez érinti az Állami Kiadók Egyesületét, a Művészeti Kiadót, az Akadémiai Kiadót, a VOKSZ-ot, a *Szovjetunió építése* című hetilapot stb.). A VOKSZ-nak nem kellene sajnálnia és lassítania azt, hogy ellásson minket a birtokában lévő különféle kiadványokkal. Úgy vélem, hogy most, képviselőnk hivatalos megalakulását felhasználva hozzáfoghatunk a kapcsolatok kiépítéséhez kulturális vonalon is, amely, mint Ön is tudja, Norvégiában elég kielégítő eredményeket hozott. Úgy vélem, hogy ezek a kulturális kapcsolatok itt Magyarországon közelítenek bennünket a magyar lakossághoz, amiből hasznot húzhatunk, hiszen a hivatalos kormánykörök eleinte visszafogottan viszonyultak hozzánk. Vegye figyelembe, hogy egyelőre se könyvtárunk, se egyetlen könyvcsomagunk sincs. Amikor meglátogattam a Külügyminisztérium Sajtóosztályát, az osztály vezetőjének megígértem, hogy az osztályt rendszeresen ellátjuk majd anyagokkal és adatokkal a fejlődésünkről.⁵

Így szól a népbiztosságra küldött levél egy rövid részlete, majd márciusban ez áll a követ levelében:

Természetesen itt is foglalkozom a kulturális összeköttetés megteremtésének gondolatával, amit mellesleg nem lesz olyan könnyű megvalósítanunk, mint Skandináviában.

3 „Az összes beszélgetés – amelyről Mirnij és Saprov elvtársak elküldték Önnek a feljegyzést – nem másutt, hanem a terített asztalnál zajlott (nem a dolgozószobában), és mivel követségünknek még nincs épülete, éttermekbe és kávéházakba kellett meghívunk az illetőket.” SERES Attila, *A budapesti szovjet követség jelentései, 1934–1935*, Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények, 2007, 225–292, itt: 264.

4 Az Illyés előadására és a követségen tett látogatásaira vonatkozó levéltári anyagokat SERES Attila tárta fel, fordította le és közölte; az események összefoglalása szintén tőle származik (*i. m.*).

5 Alekszandr Bekzadjan budapesti követ jelentése Nyikolaj Kresztyinszkij külügyi népbiztos-helyettesnek, 1935. jan. 26., Seres Attila fordítása és közlése: *Uo.*, 246.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 4. szám

Nem kis irigység nélkül azt kell gondolnom, hogy itteni helyzetünket nem lehet összehasonlítani a szomszédos országokban, Csehszlovákiában, Romániában, Bulgáriában lévő követségeink helyzetével.⁶

A követségnek tehát komoly szándéka a szovjet kultúra bármiféle terjesztése, ismeretése. A *Mai orosz dekameron* keletkezéstörténetében az első dokumentált lépés, hogy 1935. március 27-én Mirnij levelet küld Moszkvába az Állami Irodalmi Könyvkiadó (Goszlitizdat) igazgatójának, Nyikolaj Nakorjakovnak:

Magyar írók egy csoportja egy jelentős író, Illyés Gyula vezetésével szovjet művek antológiáját szándékozik kiadni magyarul, nagyjából 15 szerző novelláit, elbeszéléseit stb. A legjelentősebb magyarországi irodalmi lap, a Nyugat fogott bele ebbe a munkába. A fordításokat volt oroszországi hadifoglyok⁷ fogják elkészíteni.

Kérem, közöljék elképzeléseiket az antológiával kapcsolatosan, nevezzék meg azokat a szerzőket és műveket, amelyeket érdemesnek tartanak arra, hogy lefordítsák magyarra stb. Vegyék figyelembe, hogy a szovjet szerzők nem számíthatnak honoráriumra.⁸

Nem sokkal később, április 17-én, Mirnij pontosít. E szerint a magyar szerkesztő nem olyan tanácstalan:

A múltkori, március 27-i levelemhez kiegészítésképpen közlöm, hogy ma a NYUGAT kiadó nevében hivatalosan fordult hozzám egy híres magyar író, Illyés Gyula, azzal a kéréssel, hogy javaslatot kapjon, mely szovjet írók szerepeljenek a kiadó által összeállítandó szovjet irodalmi antológiában. A kiadó a következő személyeket nevezte meg: Gorkij, Tolsztoj, Vszevolod Ivanov, Babel, Pilnyak, Solohov, Panferov, Fagyejev, Avgyejenko, Novikov-Priboj, Ilf és Petrov, Zoscsenko, Kolcov, Vera Inber, Szejfulina, Marietta Saginjan elvtársak.

Kérjük, írják meg, hogy a felsorolt írók mely elbeszéléseit vagy műveik mely részleteit javasolnák, hogy ajánljuk a kiadónak az antológia összeállításához.

Amennyiben egyetértenek, kérem, küldjék el a nagykövetségre a felsorolt vagy az Önök által javasolt más írók műveit, megjelölve a fordításra ajánlott elbeszéléseket.

A magyar fordítás oroszból készül.⁹

6 Alekszandr Bekzadjan budapesti követ jelentése Nyikolaj Kresztyinszkij külügyi népbiztos-helyettesnek, 1935. márc. 7. = *Uo.*, 263.

7 A kötet teljes fordítása – ahogy a belső címlap is feltünteti – egyetlen volt hadifogoly, Gellért Hugó munkája.

8 A kulturális, tudományos cserével vagy ismeretterjesztéssel foglalkozó levelek másolatát mindig elküldték a VOKSZ elnökének (aki ezekben az években Alekszandr Aroszev) és a Külügyi Népbiztosság 2. Nyugati Osztályára (ekkoriban David Sternnek). A Nyugat orosz antológiáját említő 15 levelet a VOKSZ anyagát őrző moszkvai levéltár, a GARF 5283-as fondjában találtam (GARF, f. 5283, op. 6, gy. 793, l. 46). Az itt először megjelenő leveleket saját fordításomban közlöm.

9 GARF, f. 5283, op. 6, gy. 793, l. 45.

Május 11-én a kiadó, Nakorjakov aláírásával, el is küldi a fordításra javasolt művek listáját, még a művek eredeti lelhelyét is feltünteti.¹⁰ Kereszttel jelöli meg azokat az írásokat, amelyeket mellékel oroszul, a többi nincs a birtokában.

MAGYAR FORDÍTÁSRA JAVASOLT MŰVEK LISTÁJA

+	1.	M. Gorkij	A bika [Бык]
+	2.	– » –	Fenyítés [Экзекуция]
+	3.	A. Fagyeejev	Földrengés [Землетрясение]
+	4.	A. Leonov	Fehér éjszaka [Белая ночь]
	5.	Vsz. Ivanov	A szerviz [Сервиз]
	6.	K. Fegyin	Öregember [Старик]
+	7.	I. Katajev	A leningrádi műút [Ленинградское шоссе]
	8.	M. Prisvin	Sajt [Сыр]
	9.	– » –	Lány a nyírfák között [Девушка в берёзах]
+	10.	Ju. Olesa	Szerelem [Любовь]
	11.	V. Katajev	Az apa [Отец]
+	12.	V. Inber	Vajtársak [Чувство локтя]
+	13.	I. Babel	Argamak [Аргамак]
	14.	Nyik. Tyihonov	Történet egy ellenségeskedő úrról és egy pásztorról, aki maga is úrrá lett [История вражды одного бая и одного пастуха, в свою очередь ставшего баем]
	15.	– » –	Hajdan [Примитив]
	16.	B. Pilnyak	A nagy szlem [Большой шлем]
	17.	Je. Gabrilovics	Öregek [Старики]
+	18.	A. Zorics	Egyszerű eset [Простой случай]
+	19.	K. Pausztovszkij	Hóstett [Доблесть]
	20.	V. Grosszman	Berdicsevben [Дело было в Бердичеве ¹¹]
+	21.	Ilf és Petrov	A csodálatos vendégek [Чудесные гости]

Anélkül, hogy levelében erre kitérne, a könyvkiadó igazgatója csak korlátozottan tesz eleget a magyar kérésnek. Az Illyés, illetve Mirnij által felsorolt szerzők közül csak Babel, Gorkij, Vera Inber, Vszevolod Ivanov, illetve Ilf és Petrov művei szerepelnek a listán. De érkeznek újabb javaslatok: Leonov, Fegyin, Katajev, Olesa, Prisvin, Tyihonov, Gabrilovics, Zorics, V. Grosszman és Pausztovszkij egy vagy két írása.

¹⁰ GARF, f. 5283, op. 6, gy. 793, l. 40.

¹¹ Kötetben később ezzel a címmel jelent meg: *B городе Бердичеве*.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 4. szám

Mind a magyarországi követség, mind pedig a Goszlitizdat másolatot küld a levélből a VOKSZ-ba és a Külügyi Népbiztosság 2. Nyugati Osztályára.¹² (Minden levélen ott áll a jelzés: „Bizalmas”)

Mirnij a harmadik levelét már nem a kiadónak címzi (az másolatot sem kap többé): június 7-én ugyanis a VOKSZ 2. Nyugati Osztályának vezetője, N. Frojnd beleszól a követség és a kiadó között folyó levelezésbe. Frojnd a következőket írja Mirnijnek:

A Goszlitizdattal folytatott levelezéséből megtudtuk, hogy a *Nyugat* kiadó szovjet írók több művét szándékozik egy szovjet irodalmi antológiában megjelentetni.

A Nemzetközi Kulturális Kapcsolatok Össz-szövetségi Társasága úgy véli, hogy a szovjet irodalom eredményei népszerűsítésének céljából igen kívánatos lenne elhelyezni ebben az antológiában egy szovjet irodalmár előszavát a szovjet irodalom fejlődéséről. Ezért kérjük, érdeklődjön a *Nyugat* kiadónál, beleegyeznek-e egy ilyen előszó közlésébe.¹³

Mirnij postafordultával elutasítja az ajánlatot, inkább segítséget kér Illyés számára:

A *Nyugat* kiadó Illyés Gyula magyar írótól rendelte meg az előszót a szovjet irodalomról. Nagyon hálásak lennének, ha küldene anyagot, lehetőleg franciául, amelyet Illyés fel tudna használni az előszóhoz. Illyés közölte, hogy a legfontosabb segédanyaga a szovjet irodalomról Pozner könyve franciául. Legyen szíves, küldjön anyagot és útmutatást az előszó jellegéről. Vegye figyelembe, hogy a szovjet irodalomról szóló előszóval a magyar körülmények között igen óvatosan kell bánni.¹⁴

A VOKSZ hamar megadja magát, Mirnij egy beleegyező levelet kap július 17-i keltezésel, az elnökhelyettes, L. Csernyjavszkij aláírásával:

A *Nyugat* kiadványának szovjet irodalomról szóló előszavát illetően mi egy szovjet irodalmárra gondoltunk. Mivel a kiadó egy magyar írótól, Illyéstől rendelte meg az előszót, elküldjük neki a szovjet irodalomról szóló francia nyelvű kötetünket.¹⁵

A szóban forgó könyv nem sokkal később megérkezhetett. Marc Slonim és George Reavey *Anthologie de la littérature soviétique 1918–1934* című könyve megtalálható ma is az Illyés-archívumban.¹⁶

12 A kiadó Nakorjakov levelének másolatához még egy kísérőlevelet is fűz a máj. 23-án, a VOKSZ 2. Nyugati Osztályának címzett leveléhez: „Mellékelem a Szovjetunió Magyarországi Nagykövetségére küldött levél másolatát és a magyar fordításra javasolt művek jegyzékét. Frejman, osztályvezető”. GARF, f. 5283, op. 6, gy. 793, l. 39.

13 GARF, f. 5283, op. 6, gy. 793, l. 38.

14 *Uo.*, l. 36.

15 *Uo.*, l. 31.

16 Paris, Gallimard, 1935, 324 l. A prózáról Szlonyim, a versekről Reavey írt tanulmányt. Illyés Archívum, MTAK Kézirattár, IGY 5586 OrI.r.I.

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 4. szám

Az orosz antológiára vonatkozó következő levelet 1935. szeptember 7-én Mirnij írja a VOKSZ-ba. Ekkorra már úgy tűnik, hogy a kötet tartalmilag összeállt.

A *Nyugat* könyvkiadó a következő novellákat választotta a szovjet antológia számára: 1. GORKIJ: *A bika*, 2. FAGYEJEV: *Földrengés*, 3. LEONOV: *Fehér éjszaka*, 4. KATAJEV I.: *A leningrádi műút*, 5. PAUSZTOVSZKIJ: *Höstett*, 6. GROSZMAN [I]: *Berdicsebben*, 7. ILF és PETROV: *A csodálatos vendégek*, 8. SOLOHOV: részletek a *Feltört ugarból*, 9. EHRENBURG: részlet a *Második naphól*, 10. Alekszej TOLSZTOJ: részletek az *I. Péter* első részéből.

AVGYEJENKO *Szeretek* című könyvének részletét azért nem tüntettem fel, mert nincs kéznél. Ha célszerűnek tartja belerakni AVGYEJENKO egyes fejezeit, akkor kérem, szíveskedjen elküldeni, és megjelölni a fenti 10 elbeszélésből azt, amelyiket javasolja lecserélni AVGYEJENKÓval.

A kiadó kéri, küldjék el a tíz felsorolt szovjet író 3-4 nyomtatott oldalas önéletrajzát, fényképét és aláírását.¹⁷ Az antológiát november-decemberben tervezik megjelentetni, kívánatos lenne, hogy az életrajzok, a fotók és az aláírások legkésőbb október közepéig eljussanak hozzánk.

Szíveskedjen megküldeni az anyagot Illyésnek is, az írónak, akit megbíztak az előszó megírásával a mai szovjet irodalomról.¹⁸

A végső válogatástól még igen távol volt a kiadó: a pár hónappal később megjelenő kötetben a felsorolt tíz szerzőből héttől semmi nem jelent meg.

Mirnij türelmetlen, szeptember 25-én újabb levelet küld a VOKSZ-ba Frojndnak:

2. Szíveskedjen megsürgetni, hogy a *Nyugat* kiadó megkaphassa az első magyar nyelvű szovjet antológia szerzőinek önéletrajzát, fényképét és aláírását. Az antológia megjelenését legkésőbb az év végére tervezik. Az önéletrajzok és egyéb hiánya nem késleltetheti az antológia megjelenését.

Az antológia kiadója arról tájékoztatott, hogy az első antológia megjelenése után szándékában áll kiadni egy következő, kétszer ekkora, tehát húsz szovjet író munkáit tartalmazó antológiát.

3. Kérem, vesse fel Nakorjakov elvtársnak kortárs magyar írók munkáiból egy orosz nyelvű antológia megjelentetésének gondolatát. A fizetést meg lehetne úgy oldani, hogy az antológia szerzői szovjet valutában kapnák meg a honoráriumot a fordítás joga nélkül.¹⁹

Október 7-én újabb levél indul Moszkvából Frojnd aláírásával. A VOKSZ tanácsa, hogy Avgyejenko mellékelten megküldött regényrészletéért egy Fagyjev-novellát áldozza-

17 A *Mai külföldi dekameron* többi kötetéhez hasonlóan, Illyés szerette volna az írók fényképe mellett kézjegyüket is közreadni. Ebből végül nem lett semmi.

18 GARF, f. 5283, op. 6, gy. 793, l. 24.

19 GARF, f. 5283, op. 1/a, gy. 288, l. 3. (Seres Attila hívta fel rá a figyelmemet.)

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 4. szám

nak fel. Ez abból a szempontból furcsa választás, hogy Fagyejev azon szerzők közé tartozott, akiket Mirnij (Illyés) első és második levelében, a Goszlitizdat pedig első, a konkrét tartalomról szóló válaszlevelében egyaránt megnevezett:

A szovjet antológia kiadására vonatkozóan célszerűnek tartjuk Avgyejenko *Szeretek* című könyvének részleteit beleilleszteni. A kiadó által megjelölt novellák közül Fagyejev *Földrengés* című novelláját lehetne kivenni. Avgyejenko könyvét mellékeljük. A 10 szovjet író életrajzán dolgoznak, reméljük, a következő postával küldeni tudjuk Önnek. Illyésnek ismételtelen elküldjük a könyvet a szovjet irodalomról.²⁰

Október 27-ei keltezéssel új levél érkezik Frojndtól Mirnijnek, egyebek között ezzel a közléssel:

A 11 szovjet író életrajza már készen van, de fordításuk és szerkesztésük még néhány napot igénybe vesz.²¹ Ezért küldésük csak október 28–29. körül lehetséges. Légipostával fogjuk küldeni.

Kérjük, táviratilag értesítsenek, ha megkapták.

Mellékeljük az írók fotóit.²²

Mirnij november 5-ei leveléből az derül ki, hogy távolról sem csak az írók életrajzának és fotójának a hiánya késlelteti a megjelenést. Nem állt még össze a kötet tartalomjegyzéke sem. Levelét Frejndnak [!] címzi, és másolatot továbbra is küld a Külügyi Népbiztosság 2. Nyugati Osztályára.

1. A 11 szovjet író életrajzát, amelyet légipostán ígért küldeni október 28–29-én, még nem kaptuk meg.

2. Kérjük, küldjék el Pilnyak és Fegyin elvtársak valamely jellegzetes elbeszéléseit. Itt ismertek ezek a nevek, és a Kiadónak szándékában áll az antológia első kötetében elhelyezni őket.

Szíveskedjenek elküldeni Tyihonov elvtárs aláírásának fotóját és az életrajzát is. Az örök hajsa című elbeszélést ugyanis a szerkesztőség elfogadta. Hasonlóképpen küldjenek elbeszéléseket A. Tolsztojtól és M. Solohovtól, mivel a szerkesztőség nehézkessé találja a regényrészletek közlését.²³

Az életrajzok lassan íródnak, sem a szövegek, sem az új életrajzok küldésével nem tud időben eleget tenni a VOKSZ a magyar kérésnek. Közben a levél aláírója is megváltozik, az ügyet Frojndtól a 2. Nyugati Osztály referense, Rudolf Zeldt veszi át. Levelének az antológiát érintő részében ezt írja november 17-én:

20 GARF, f. 5283, op. 6, gy. 793, l. 14. Ezek szerint volt egy levél, amelyben szó volt arról (is), hogy nem érkezett meg az ígért francia könyv.

21 Nem világos, miféle fordításról lehet szó; talán franciára akarták fordítani Illyés kedvéért?

22 GARF, f. 5283, op. 6, gy. 793, l. 12.

23 GARF, f. 5283, op. 6, gy. 793, l. 6.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 4. szám

Küldjük a cikkeket (életrajz és munkásság) az alábbi írókról:

1. M. Gorkij	7. Grosszman [sic!]
2. A. Tolsztoj	8. Ilf és Petrov
3. Leonov	9. Solohov
4. Avgyejenko	10. Katajev
5. Ehrenburg	11. Fagyjev
6. Pausztovszkij	
- a Tyihonovról szóló cikket megrendeltük.²⁴

1935. november 25-én Mirnij elküldi a véglegesnek tűnő tartalomjegyzéket:

1. *Leonov* – Fehér éjszaka
2. *V. Inber* – Bajtársak
3. *Babel* – Elbeszélés [Пассаж]²⁵
4. *Gorkij* – A bika
5. *Pausztovszkij* – Hőstett
6. *Grosszman V.* – Berdicsevből
7. *Ilf és Petrov* – A csodálatos vendégek
8. *Zoscsenko* – A kecske
9. *Pilnyak* – Iván Moszkva
10. *Tyihonov* – Az örök hajsza

A levél további részében újból sürgeti az életrajzok, fényképek és a kézjegyek elküldését:

A kiadó az antológiában részt vevő következő szovjet írók életrajzát kapta meg: L. Leonov, Pausztovszkij, Ilf – Petrov, Gorkij. Kérjük, küldjék el a többi író életrajzát és kilencük aláírását, Gorkij et. kivételével, akinek megvan az aláírása az *Artamanovokon*, amelyet A. M.²⁶ küldött a Kiadónak 1925-ben. [...]

Leonyid Grosszman életrajzát és portréját küldték el, miközben az antológiába Grosszman V. elbeszélése van betervezve. Kérjük, küldjék el az életrajzát, aláírását és fotóját.²⁷

A tartalomjegyzékben még komoly változások fognak történni az utolsó hetekben: a november végi tervhez képest három szerző egyáltalán nem fog szerepelni az antológiában, másoknál pedig még egy-egy művet kicserélnek. December 3-án J. V. Csernyak a VOKSZ-ból azt írja, hogy küldi Tyihonov életrajzát és fényképét, 7-én pedig Vera Inber életrajzát, egyúttal ígéri a többi életrajzot és minden aláírást.²⁸

24 GARF, f. 5283, op. 6, gy. 793, l. 9.

25 Babelnek nincs ilyen című írása, tehát még nem döntötték el, melyik elbeszélése fog szerepelni.

26 Alekszej Makszimovics: Gorkij eredeti keresztnév- és apai neve.

27 GARF, f. 5283, op. 6, gy. 793, l. 4–5.

28 GARF, f. 5283, op. 6, gy. 793, l. 2. és 8.

Az utolsó fellelhető levél a *Mai orosz dekameron*ról Szmirnij küldeménye 1936. március 8-án a VOKSZ-ba, amelyet a magyar nyelvű „szovjet antológia” elküldött példányához mellékel.²⁹

A kötet tartalomjegyzéke végül is nem áll nagyon távol a Goszlitizdat első javaslatától. A tíz szerző közül öt: Babel, Gorkij, Ilf és Petrov, Vszevolod Ivanov, Pilnyak mind Illyés első listáján, mind pedig az Állami Irodalmi Kiadó listáján szerepelt, további három szerzőt és művét – Grosszmant, Olesát, Pausztovszkijt egy-egy novellával – a szovjet kiadó ajánlott. A VOKSZ láthatóan nem akart különösebb nyomást gyakorolni a szerkesztőre, de például elküldte annak az Ehrenburgnak az életrajzát is, aki se a szovjet, se a magyar kiadó részéről nem került szóba.

A dekameron Illyés *Bevezetésével* indul. Illyés itt nem beszél arról, hogy milyen hosszú és bürokratikus levélváltás állt a dekameron háttérében, nyilván az erre való utalás nem is tette volna vonzóvá a könyvet. A válogatás szempontjairól és nehézségeiről számol be.

Bár a gyűjtemény címében az *orosz* és nem a *szovjet-orosz* megjelölés szerepel, a kötet nyilvánvalóan a kortárs szovjet irodalomról igyekszik képet adni. (Az egyik francia antológia címében sem szerepel a szovjet szó.) Ahogyan a bevezetőben írja Illyés: a kötet az elvárásoknak megfelelően az orosz életről szól az irodalmon keresztül. A dekameron keletkezéséről viszonylag szűkszavúan beszél:

A mai orosz írók jelentékeny részével egy írókongresszus előkészületei során személyesen megismerkedhettem, megismerhettem helyzetüket, gondolataikat és gondjaikat is; e dekameron szerkesztésének elvállalására ez adott bátorságot s nem a nyugton semminek mondható orosz tudásom.³⁰ A könyv összeállításánál az ő tanácsukra s támogatásukra számítottam. Nagyrészüket azonban állandóan az országot járja, alig egy-kettővel sikerült összeköttetésbe lépniük. De nemcsak a távolság volt akadály. Irodalmi szempontból jelentős alkotásokról kellett lemondanunk a bennük megnyilatkozó világszemlélet miatt.³¹

Hogy kik voltak azok az írók, akikkel Illyés találkozott a Szovjetunióban, csak töredékes választ tudunk adni. Az útját feldolgozó visszaemlékezésben csak néhány írot említ, de nincs köztük egy sem, aki a dekameronban szerepelne. Találkozásait csak töredékesen dokumentálta, de nyilvánvaló hatással voltak a válogatásra. Évtizedekkel később, halála alkalmával megemlékezik Zoscsenkóról, akit személyesen is ismert és szeretett. Nem véletlen talán, hogy mindvégig ragaszkodott ahhoz, hogy valamely munkája megjelenjen a dekameronban. (Nyilvánvalóan több irányú óvatosság fogta vissza Illyés tollát az 1934-es élménybeszámoló megírásakor. Hallgatott például a szovjetunióbeli magyar emigráns írókkal való találkozásáról is – a még Magyarországról ismert kommunista ismerősökről senki számára nem lett volna előnyös beszámolni.)

29 GARF, f. 5283, op. 1/a, gy. 299, l. 80. (Seres Attila hívta fel rá a figyelmemet.)

30 Éppen Gellért Hugótól, a dekameron és addigra számos orosz mű fordítójától, volt orosz hadifogolytól, egy orosz asszony férjétől tanult oroszul. Vö. ILLYÉS Gyula, *Gellért Hugó*, Nyugat, 1937/5.

31 *Mai orosz dekameron...*, i. m., 15.

Egy 1950-es naplójegyzete tanúsága szerint csak ekkor, Budapesten ismerkedett össze Nyikolaj Tyihonovval, aki viszont hírből ismerte őt.³²

Az előszó szerint a válogatásban a világnézet csak az egyik szűkítő szempont volt. A továbbiakban felsorol számos író, akik műfaji-terjedelmi okokból maradtak ki. Regényrészletet nem akart szerepeltetni – bár az orosz nyelvű levelezés tanúsága szerint erről sokáig nem mondott le. A válogatásnak nem kedvezett „az elbeszélő-irodalom” megváltozása sem: „A folyóirat terjedelméhez igazodó régi novella átmenetileg a napilapok egy-kéthasábos tárcájává zsugorodott, vagy pedig a több nyomtatott ívre terjedő kisregénnyé bővült.”³³

A beszélgetések mellett a dekameron és az előszó fontos forrása volt két francia nyelvű monográfia, illetve válogatás. A fenti levelezésből tudjuk, hogy Illyés birtokában volt Vladimir Pozner monográfiája,³⁴ majd később, 1935 októberében a VOKSZ küldött neki egy ugyancsak francia nyelvű könyvet, amelynek a kortárs szovjet prózát bemutató fejezeteit egy neves orosz emigráns, Mark Szlonyim írta.³⁵ Az Illyés Archívumban őrzött könyvben megmaradt Illyéstől egy kis darab papír, amelyre ceruzával a *Mai orosz dekameronban* szereplő szerzők névsorát írta fel. Előbb volt a névsor, és csak azután nézett utána a szerzőknek vagy fordítva? Rekonstruálhatatlan.

Mindkét francia kötet eredetileg is franciául született Párizsban. Pozner könyvének első kiadása 1929-es, s bár bevezetőt nem tartalmaz, az antológia felépítése egyébként hasonló a magyar kötetéhez: a valamivel hosszabb, egy-másfél oldalas életrajzokat egy-egy novella követi. Vlagyimir Pozner 1905-ben született Párizsban, de szüleivel gyerekkorában Oroszországban élt, egészen 1921-ig. Válogatását meghatározhatta, hogy nagyon fiatalon, tizenhat évesen csatlakozott a Szerapion-testvérek nevű irodalmi csoporthoz – az általa publikált 19 szerzőből 8 ennek a csoportnak volt a tagja. Érdekes, hogy bár emigrációban élő szerzőről van szó, aki maga is szépíró, a gyűjteménybe kizárólag a Szovjetunióban élő írókat válogat (talán éppen ezért nem szerepelteti az akkor külföldön élő Gorkijt sem). A kortárs orosz irodalmat bemutató könyvének megjelenése után Gleb Sztruve, az emigráció legtekintélyesebb kritikus, majd irodalomtörténész így írt róla: „minden sorát áthatja a nyílt ellenségesség az emigrációval szemben”.³⁶ Pozner részt

32 „Illés Béla: – Tyihonov első szava az volt, hol van Illyés Gyula? [!] Rákosi tréfásan: – Ő Molière-t fordít! – Mindig várom, legyen már egy kis idő jól összezördülni. [...] Megyünk föl a zegzugos folyosókon a színpadra, Major Tamás, Losonczy közt. Ferire, levetség. Valóban átérezni a szovjet–magyar viszonyt. [...] Illés: – Tyihonov két oldalán fogunk ülni. A második sorban ülünk. – Elöl kik. Harustyák, Apró.

Kijövet Illés bemutat Ty.-nak. – A legnagyobb magyar költő. Révai (ő volt állandóan Tyihonovval) szellemesen hozzáteszi: – Írt egy jó könyvet a Szovjetunióról; de aztán ő maga sem hitte el!” ILLYÉS Gyula, *Naplójegyzetek (1946–1960)*, Bp., Szépirodalmi, 1987, 316–317. – Tyihonov a szovjet írószövetség elnökségének tagja volt 1934-ben, és a háború után több magas rangú hivatalt töltött be.

33 *Mai orosz dekameron*, 15.

34 *Anthologie de la prose russe contemporaine*, [szerk., vál., jegyz.] Vladimir POZNER, Paris, Émile Hazan & Cie Éditeurs, 1929, 321 (Illyés Archívum, MTAK Kézirattár, IGY 5585).

35 *Anthologie de la littérature soviétique 1918–1934*, [szerk., előszó] Marc SLONIM, George REAVEY, [bev.] Marc SLONIM, [utószó] George REAVEY, Paris, Gallimard, 1935 (IGY 5586).

36 Idézi: *Словарь русского зарубежья*, под ред. Вадима КРЕЙДА, Санкт-Петербург, изд. Русского Христианского гуманитарного института, 1999, 190.

vett a szovjet írók első kongresszusán, de nincs nyoma annak, hogy Illyéssel találkozott volna. Poznerhez hasonlóan a párizsi baloldali irodalmi körökhöz tartozott Mark Szlonyim. A szintén emigráns kritikus, lapszerkesztő meggyőződése volt, hogy az orosz irodalom otthon fejlődik organikusan, ezért az emigráns irodalmi életnek, a szerzőknek és az olvasóknak egyaránt érdeke a Szovjetunió irodalmának integrálása. A két francia irodalomtörténet tehát éppúgy szükségtelennek tartja a szovjet határokon kívül született alkotások bemutatását, mint ahogy (kissé más okból) a VOKSZ. Sokkal inkább magyarázható ezzel a magyar kötet ebbéli hiánya, mint hogy – amint Illyés írja – nem találtak „terjedelemben is megfelelő alkotásokat”. De mindenképpen szükségesnek látszott a magyarázat: Ivan Bunyin 1933-as Nobel-díja után nem kevésbé lehetett feltűnő az emigráns írók hiánya.

A *Mai külföldi dekameron* többi kötetéhez hasonlóan a novellák szerzőik szerint névsorban követik egymást. Minden novellát megelőz szerzőjének teljes oldalas fényképe és rövid életrajza.

A végül közreadott művek:

Iszaak Bábelj:³⁷ *Ébredés*

Maxim Gorkij: *A bika*

Leonid Grossmann: *Berdicsevben*

Ilja Ilf és Jevgénij Petrov: *I. A csodálatos vendégek, II. Hogyan született meg Robinson*

Vszevolod Ivánov: *A csecsemő*

Jurij Olesa: *Szerelem*

Konsztantin Pausztovszkij: *Hőstett*

Borisz Pilnják: *Iván Moszkva*

Nikoláj Tyihonov: *Az örök hajsza*

Mihail Zosczenko: *I. Tolvajok, II. Gyenge csomagolás, III. Krízis*

Babel Illyés és a Goszlitizdat közös kívánságára került a kötetbe. Az orosz kiadó egy másik novellát küldött fordításra, szintén a *Lovashadsereg* című ciklusból, nem tudjuk, hogyan született meg a döntés, de *La réveil* címmel ezt a novellát olvashatjuk a Szlonyim-féle antológiában is. (Több azonos művet nem találunk a három antológiában.) A második novellát, Gorkijtől *A bikát* a Goszlitizdat küldte. Gellért Hugó addigra már Gorkij gyakorlott fordítója volt, hiszen tőle származik az *Artamanovok* fordítása, amelynek egy részlete hamarabb jelent meg a Nyugatban magyarul, mint oroszul. A harmadik novella szerzője, Vaszilij Grosszmann nevének elírása több évtizedes bonyodalmat okozott. V. Grosszman (egy n-nel!) neve a Goszlitizdat listáján került föl, és Gellért azt a novellát fordította le, amelyet küldtek. A VOKSZ keverte össze a két Grosszman nevű író, Leonyidot és Vaszilijt: fényképet és életrajzot az előbbiről küldtek. S bár Mirnij november 25-én figyelmezteti Zeldtet a tévedésre, az anyag nem jön meg időben. Abban a levélben, amelyet már a kész kötet mellett küld el, Mirnij ezt szövé is teszi: „A V. Grosszmanról szóló anyagok már a könyv megje-

37 A neveket itt a kötet írásmódja szerint adom meg.

lenése után érkeztek meg, ezért Illyés, a kötet előszavának szerzője, nem tudta őket felhasználni.”³⁸ De a félreértés valamiért a kötet összeállításakor sem oszlott el: a *Berdicsevben* című elbeszélést Leonyid Grosszmannak tulajdonította a szerkesztő, és az ő fotóját és életrajzát közölte.³⁹

Az Ilf–Petrov szerzőpáros szerepelt Illyés listáján, és az egyik lefordított novellát a kettő közül a Goszlitizdat javasolta. Vszevolod Ivanov is szerepelt mindkét helyen, bár az orosz kiadó más írást ajánlott tőle, de azt nem volt módjában elküldeni Budapestre. Olesára és *Szerelem* című novellájára, valamint Pausztovszkijra és az ő *Hóstiteljére* a Goszlitizdat hívta fel a figyelmet, így kerültek be a gyűjteménybe. Pilnyak neve szerepelt Illyés kérései között, az orosz kiadó javasolt, bár nem küldött két novellát, végül Gellért Hugó egy harmadikat fordított le. Tyihonov neve a Goszlitizdat listáján tűnt fel először, akkor még két másik novellája került szóba, de egyet sem küldtek. Zosczenko körül a szovjet kiadó és a VOKSZ hallgat. Nem tesznek ellenvetést, de nemcsak tőle, róla sem küldenek semmit. Zosczenko egy novellával szerepel Szlonyimnál és Poznernél is. (Érdeemes persze megjegyezni, hogy ők több mint tíz szerzőtől válogatnak.) Mint ez jóval később, 1972-es *Naplójegyzeteiből* megtudható volt, Illyést személyes ismeretség és rokonszenv kötötte Zosczenkóhoz:

A könyv Babellel nyílt és vele, Zosczenkóval zárult. A munkában Gellért Hugó és Szemjon Mirnij támogatott. Tőlük tudtam, Zosczenkónak nem esett rosszul ez a besorolás; akkor ő már az orosz irodalom első nagy satirikusa, félig kegyvesztett volt; Zsdanov nem kedvelte.⁴⁰

Ebből a feljegyzésből közvetve más is kiderül: hogy talán mégis létezett valamiféle személyes levelezés is az írók és a fordító között.

Nem maradt nyoma annak, hogy miféle életrajzok érkeztek a VOKSZ-on keresztül, de valószínűsíthető, hogy szerkesztőnek és fordítónak a két francia irodalomtörténettel egyenrangú forrás lehetett ez az anyag. A Grosszman körüli félreértés talán azért nem oszlott el, mert sem Leonyid, sem Vaszilij Grosszman nem szerepel egyik francia szerzőnél sem. Van, ahol nyilvánvaló a francia forrás használata: a november 17-ei küldeményben nem szerepelt Olesa életrajza, az egy héttel később, Budapestről küldött, véglegesnek tekintett tartalomjegyzékből pedig ki is maradt,

38 1936. márc. 8., GARF, f. 5283, op. 1/a, gy. 299, l. 80.

39 Vaszilij Grosszman 1905-ben született Bergycsevben (ahol a novellája is játszódik), 17 évvel volt fiatalabb névrokonánál. A világhírt az *Élet és sors* című regénye hozta meg számára, már halála után. A 2013-ban magyarul is megjelent regény utószavában HETÉNYI Zsuzsa Grosszman neve magyar elírásainak további történetét is megírja: *A vesztes győztesek és túlélő áldozatok könyve* = Vaszilij GROSSZMAN, *Élet és sors*, Bp., Európa, 2013, 1092–1093.

40 ILLYÉS GYULA, *Zosczenko: Méhek és emberek* = ILLYÉS, *Naplójegyzetek [1977–1978]*, Bp., Szépirodalmi, 1992, 127. Nehéz megítélni, mekkora köze lehetett mindehhez Zsdanovnak, aki később, 1946-ban valóban nyíltan üldözni kezdte Zosczenkót, akinek a műveit a 30-as években még nagy példányszámban adták ki. Bár kétségtelen tény, hogy a VOKSZ és a követség közti levelezés idején Zsdanov a Szovjet Kommunista Párt egyik fő ideológusa és a meggyilkolt Kirov utódja a Leningrádi Körzeti és Városi Pártbizottság első titkári székében.

tehát nem érkezhettek meg időben róla semmi. Így aztán Olesa rövid életrajzát Illyés szinte egy az egyben Szlonyimtól vette át. Hasonlóan járt el Babel esetében – bár némileg rövidített az eredetin –, akiről valamiért szintén nem érkezett Moszkvából életrajz.

Illyés bevezető tanulmányában arra biztat, hogy bátran olvassuk ezt a kötetet más-képp, mint bármely más nemzet nyelvén íródott műveket, hiszen nyilvánvaló, hogy az olvasó kíváncsisága politikai jellegű, ettől ideologikus az olvasata. Arról beszél, hogy aki ma kortárs orosz irodalmat vesz a kezébe, az a szovjet életre, és nem annyira az irodalomra kíváncsi. De, teszi hozzá, a jó irodalom úgyis az életről szól, az igazságot az olvasó a művekben fogja fellelni. Majd röviden összefoglalja a szovjet irodalom történetét, amelyet az ideológiától való függés és függetlenség vitájának ír le, nem titkolva, hogy az immanens törekvések a párt döntéseinek függvényében juthatnak csak érvényre. Az előszóban a szovjet irodalomban kialakult központi irányítás, a tömegművészet, a szocialista realizmus, a szervezett, az ideológiának és a termelésnek alárendelt, hivatalos irodalmi élet leírása mögött érezhető a szerző ambivalenciája. Nem vonatkozik ez a kiválasztott művekre, amelyek ha eltérő mértékben is, de mindenképpen képviselnek esztétikai értéket.

Illyés *Bevezetésének* utolsó mondata – kiléte feltüntetése nélkül – a követségi első titkárnak szól: „Hadd mondjak még köszönetet e helyen is Szemjon Mirnij úrnak, aki az anyag összegyűjtésében támogattott.” Mint láttuk, a dekameron összeállításának idején sok mindenről szó esett Illyés és Mirnij között. Az emigráns magyar írókkal való kapcsolattartásnak is ez volt az egyetlen módja. 1935. június 16-án levél megy Moszkvába Frojndnak, a VOKSZ 2. Nyugati Osztálya vezetőjének: „Az író Illyés kérésére elküldöm Önnek az utolsó könyvének három példányát, hogy adja oda Illés Bélának, Hidas Antalnak és Bartának.”⁴¹

1935. november 25-én, azokban a hetekben, mikor Mirnij sűrű levelezésben áll a VOKSZ-szal az orosz dekameron ügyében, eljuttatja feljegyzéseit a Külügyi Népbiztoság 2. Nyugati Politikai Osztályának az Illyés Gyulával folytatott beszélgetéséről. Egy Illyés által indítandó ankétról volt szó, amelyben a magyar társadalomnak a Népszövetséghez való viszonyát vitatnák meg, és amelyben helyet adnának neves íróknak is, hogy burkoltan kifejthessék Gömbös politikájával való elégedetlenségüket. „Jellemző, hogy az ankét előkészítésének idején Illyés – saját bevallása szerint – kerülte a velem való találkozást, hogy ne adjon ürügyet az ellene irányuló támadásoknak, s ne mondhassák, hogy a tervezett felhívást és ankétot a szovjet követség sugallatára tették közzé.”⁴²

Mirnij már az antológia munkálatainak idején, 1935. szeptember 26-ai levelében jelezte, hogy a Nyugat kiadó egy következő szovjet kötetet is tervez. Illyés a dekameronhoz írt *Bevezetését* azzal a gondolattal zárja, hogy „tán sor kerül” egy válogatásra a

41 GARF, f. 5283, op. 6, gy. 793, l. 35. Ezután beindul a bürokrácia: a VOKSZ R. Zeldt aláírásával továbbítja a könyveket és a kérést a szovjet írószövetségnek június 29-én, majd július 1-jén már választ is kap: a példányokat szétküldték (GARF, f. 5283, op. 2, gy. 207, l. 3. és f. 5283, op. 6, gy. 793, l. 32).

42 A feljegyzés teljes szövegét lásd SERES, *i. m.*, 287–288.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 4. szám

„birodalom” nem orosz nyelvű íróinak munkáiból. Valószínűleg folyhatott erről levelezés a követség és az irodalmi, kulturális szervezetek között, mert 1936. augusztus 7-én a VOKSZ vezetőségi tagjától, Sz. Granszbergtól érkezik egy hosszú levél és két csomag 38 elbeszéléssel Szemjon Mirnij nevére. A levélből az derül ki, hogy már hosszú ideje állítják össze a magyar kiadásra szánt kötetet, és gépelik a szövegeket. Először a Szovjet Írószövetség Külföldi Bizottságához fordultak, de ott teljesíthetetlen feltételeket szabtak, végül a Pravda Irodalmi Részlegének segítségével összeállították a kötetet, és a szövegek többségét már le is gépelték. A 38 elküldött elbeszélésből 16 nemzetiségi (belorusz, ukrán, zsidó, örmény, azerbajdzsán, grúz, kazah, üzbec, kalmük), 22 pedig orosz író munkája (közülük két írás már megjelent a *Mai orosz dekameronban*). Szó sem esik a finnugor népekről, „akiknek irodalma a forradalommal kezdődik s tán épp ezért tarthatna érdeklődésre számot, különösen nyelv- és fajrokonai, a magyarok körében” – írja Illyés korábban a *Bevezetésben*. A levél írója beszámol az összeállítás nehézségeiről – ezek néhány ponton egybeesnek Illyés tapasztalatával:

A feladat azért is nehéz volt, mert igyekeztünk a legjobb dolgokat adni, ugyanakkor számolnunk kellett a magyarországi viszonyokkal is. Ezen kívül mennyiségi korlátaink is voltak, miközben nálunk nem nagyon tudnak rövid novellát írni.

Ezért a nemzetiségi irodalmak esetében nagy művek néhány részletét adjuk. Ugyanígy járhatunk el Solohov esetében is – a *Feltört ugar* egy részletét adnánk, ugyanis Solohovnak egyáltalán nincsenek elbeszélései.⁴³

Hónapokkal később, 1936. november 7-én Mirnijtől egy szinte elutasító levél érkezik, ezúttal a VOKSZ 2. Nyugati Osztálya időközben megváltozott vezetőjének, Librehtnek címezve:

A Nyugat szándékozik kiadni a második antológiát a VOKSZ által küldött anyagok alapján. Az antológia, legnagyobb valószínűség szerint, nem decemberben fog megjelenni, hanem a jövő év tavaszán. Egy éven belül két szovjet irodalmi antológia megjelentetését a Kiadó nem tartja célszerűnek.⁴⁴

A következő szovjet antológiából nem lett semmi. Számos oka lehet ennek, de bizonyosan közrejátszottak benne a Szovjetunióban zajló politikai tisztogatások, amelyek folyamányaként nemcsak Bekzadjan követet hívták haza (majd végezték ki) 1937 végén, hanem ennek az évnak az elejétől Szemjon Mirnij sem dolgozott már a magyarországi kirendeltségen.

43 GARF, f. 5283, op. 1/a, gy. 299, l. 86.

44 *Uo.*, l. 92. Az utóbb idézett két levélre Seres Attila hívta fel a figyelmemet.